

Ranganathan nézetei a formai katalógus funkcióiról és építésének alapelveiről

Domanovszky Ákos munkásságát kutatva találtam rá az egyetemes katalogizálás-történet egyik kifejezetten érdekes és fontos, ám a mai szakmai körök számára már kissé feledésbe merült momentumára, nevezetesen Ranganathan katalogizáláselméletére. Domanovszky Ákos *A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző* című munkájában írja, hogy „az egyetlen szerző, aki már több ízben hosszasan foglalkozott [a katalogizálási] alapelvek kérdésével, *S. R. Ranganathan*”¹. A kapcsolódó lábjegyzet felsorolja az indiai könyvtárosnak a feldolgozó munkáról szóló legfontosabb munkáit – ez az elismerő mondat és a néhány forrás megjelölése indított arra, hogy a könyvtárosság öt törvényére leegyszerűsített–csupaszított könyvtár-elméletet jobban megismerjem, és a formai feltárással² vonatkozó, az európai-amerikai (tehát „nyugati”) elméleti háttértől (mint látható lesz) sok tekintetben eltérő elgondolást az érdeklődő olvasókkal is megismertessem.

A katalógusok, a „katalogizálás tudományának” fejlődéstörténetére meglehetősen hosszú időn keresztül sokkal jellemzőbb volt egyrészt az ösztönösség, másrészt a konkrét gyakorlatot szabályozó – és több esetben is megkérdőjelezhető – intézkedések megfogalmazása, mint a könyvtár alapvető tájékoztatási eszközére vonatkozó átfogó elmélet megalkotása.

Még a XX. század első felének európai és amerikai praxisát döntő mértékben befolyásoló legjelentősebb dokumentumok, az angol-amerikai „Cataloguing rules”³ és a Porosz Instrukció⁴ sem határozza meg pontosan és kellően differenciáltan a katalógus alapfeladatait, így értelemszerűen az alapelvek tekintetében sem rendelkeznek megfelelő tisztasággal, egyértelműséggel.

A legvilágosabban – és a mai felfogáshoz leginkább közel álló módon – *Cutter* definiálta a katalógus (értsd szótárkatalógus) alapfeladatait katalogizálási szabályzatában⁵. Szerinte a katalógusnak fellelhetővé kell tennie az egyes könyveket szerzőjük és címük vagy tárgyük alapján, és informálniuk kell arról, hogy egy szerzőnek milyen könyvei⁶ és egy témában vagy kiadványfajtyában milyen dokumentumok találhatóak meg a könyvtár állományában. Ezen felül segítséget kell adnia az olvasónak az egyes művek megfelelő kiadásának kiválasztásában. (A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencián elfogadott alapfunkcióktól⁷ a *Cutter* által meghatározottak csak a harmadik alapfeladat elhagyásával, illetve nem direkt és konkrét definiálásában térnek el: a megfelelő kiadás megtalálásában nyújtott iránymutatás *Cutter*nél és követőinél nem jelenti a mű teljességének egybentartását a katalógus egyetlen pontján.⁸) Az 1908-as angol-amerikai katalogizálási szabályzat magában foglalja *Cutter* „örökségét”.

Ezzel szemben a Porosz Instrukció kapcsán *Karl Löffler* a betűrendes (értsd leíró) katalógus feladataként azt mondja ki, hogy a könyvtárban egy bizonyos

könyv meglétéről tudósítson⁹. Ennél részletesebben, de semmivel sem teljesebben taglalja a kérdést *Rudolf Kaiser*¹⁰: egy jó katalógusnak gyors és biztos választ kell adnia a következő kérdésekre: Megvan-e egy bizonyos könyv a könyvtárban? Milyen könyvek vannak egy bizonyos tárgyról vagy szakterületről? Hol van a könyv? (A tárgy szerinti visszakeresés biztosítása nem a formai katalógus feladata, a konkrét könyvhöz való hozzáférésnek pedig feltétele a lelőhely, a jelzet feltüntetése.) A gyakorlat szintjén viszont kétségtelenül többet (és egyszerre kevesebbet is) felvállalt a német katalogizálási irányzat. Kötelezővé teszi a szerzői nevek egységes formában való regisztrálását (78. §), azaz az írói/szerzői tevékenység (fontos különbség, hogy nem a teljes szerzői oeuvre, életmű) egybegyűjtését, de a mellőzött névformákról utalókat csak akkor kell készíteni, „ha a szerző biztos megtalálásához ajánlatosnak tűnik” (80. §). A mű egyben tartásánál tisztán utalók segítségére hagyatkozik (217. §), csupán az egyszerűsített leírásban (meghatározott könyvtárak és dokumentumtípusok esetében) biztosítja a közvetlen egybegyűjtést – megengedi az eltérő kiadások egy cédulán való nyilvántartását (23. §).

Az európai és amerikai katalogizálási módszerek számára úgyszintén meghatározó volt a *FID* elődje, az *Institute International de Bibliographie* által 1905-ben közzétett kézikönyv¹¹, melyben a bibliográfiai cikkely általános definíciójaként – *Gulyás Pál* tolmácsolásában¹² – a következő olvasható: „a bibliográfiai cikkelynek az a célja, hogy valamely írott elmeművet megegyénítsen (individualizájon)”. A bibliográfia (vagy katalógus) tételeinek megszerkesztésénél ennek értelmében a világosság, a szabatosság és a teljesség követelményeinek mint alapelveknek kell megfelelni, amely természetesen csak akkor érhető el, ha azok „de visu, vagyis a leírt példány közvetlen ismerete alapján” készülnek. Ezek a kritériumok – annak ellenére, hogy az egyetemes bibliográfiai repertórium számára fogalmaztattak meg –, mégis fontos gondolatokat tartalmaznak a könyvtári katalogusokat, a katalogizálási szabályzatokat illetően is.

Az ezt követő időszakban a szakma figyelme elfordult a katalogizáláselméletől, hosszú évtizedeken keresztül tulajdonképpen nem foglalkozott senki a formai feldolgozás elvi kérdéseivel. Ez talán indokolható azzal, hogy a nemzeti szabályzatok mintájául szolgáló, iskolateremtő szabályokon évtizedeken keresztül nem változtattak, és nem fogalmazódott meg a könyvtári katalógusokkal szemben újabb igény sem, amelynek kielégítése az eddig elfogadott és standardizálódott alapfunkciókon túl újabb elméleti alapvetést tett volna szükségessé. A nemzetközi egység megteremtésére irányuló törekvések is zátonyra futottak – nem az elméleti alapok összeférhetlensége miatt, hanem a címek besorolásánál alkalmazott metodikusok (a mechanikus és a grammatikai elv) összeegyeztethetlenségéből következően.

A „nyugati világ” katalóguselmélete kialakult, és a jó (vagy kevésbé megfelelő) megoldások alkalmazásának nyugalmas korszaka köszöntött be – nem így a „keleti” könyvtártudomány fejlődésében: ekkorra tehető a nemzetközileg is elismert indiai könyvtáros, Shiyali Ramamrita Ranganathan szakmai eszmélésének és munkássága első felének időszaka.

Ranganathan¹³ (1892. augusztus 9–1972. szeptember 27.) Shiyaliban született. Édesapja korai halála (1898) után a családból anyai nagyapja, az iskolában pedig szanszkrit tanára volt rá nagy hatással, de a későbbiekben – már madraszi tartózko-

dása idején – fontossá vált számára iskolája (Hindi High School, Shiyali) volt igazgatójához fűződő kapcsolata. A szanszkrit (irodalmi, történelmi, vallási, filozófiai) hagyomány hatása Ranganathan könyvtárelméleti írásaiiban is megmutatkozik; munkáiban több helyen is felhasználja könyvtártudományi tételei megalkotásához és illusztrálásához. (Jó példa erre, hogy az egyik katalogizálási kánonnak, az azonosítás elvének magyarázatában Ranganathan a Mahábhárita eposzból¹⁴ hoz példát a homonímák lehetséges következményére. (A nagy Bhárita-háború sorsfordító csatájában az egyik oldal vezérének és egy harci elefántnak Aswatthama volt a neve. Amikor megérkezett a hír, hogy Aswatthama meghalt, mindenki a vezérré gondolt, a csapat demoralizálódott, és ennek következtében a háború elveszett – holott nem is a vezetőjüket ölték meg, hanem az elefántot.)

Ranganathan az iskoláit 1897 és 1908 között Shiyaliban végezte, 1909-től 1916-ig a Madras Christian College hallgatója volt, *Edward B. Ross* professzornál tanult matematikát. 1917 és 1924 között első hivatásválasztásának megfelelően India különféle városaiban nagy lelkesedéssel és a szakmai közéletben való aktív részvétellel oktatott matematikát. Ross professzornak azonban Ranganathan – és a könyvtáros szakma is – ennél sokkal többet köszönhet: az ő biztatására vállalt állást Ranganathan a madrasi egyetemi könyvtárban, így közvetetten jelentős szerepet játszott abban, hogy tanítványa a „sors” rendelete szerint az indiai könyvtártudomány atyjává váljék. (Bár be kell vallani azt is, hogy eleinte a tanári pálya elhagyása inkább szomorúságot okozott neki, néhány napi bibliotekáriusi tevékenység után megpróbált „visszamenekülni” az oktatásba; az új hivatásában rejlt lehetőségeket, feladatokat, elhivatottságot csak a londoni egyetemen elvégzett kilenc hónapos képzés során (1924 szeptember–1925 július) ismerte fel. Pályája „megfordítója”-val azonban egészen 1932-ig, Ross Indiából való távozásáig fenntartotta a szoros kapcsolatot, barátságuk egyik bizonyítéka, hogy egyik legjelentősebb – és a szakmai köztudat számára talán legismertebb – művét, a „Colon classification”-t neki ajánlotta.)

Az 1925-től tudatosan és odaadóan vállalt könyvtáros pályafutás mellett azonban a tanítás is majdnem mindig jelen volt Ranganathan életében: 1929-ben kezdeményezte India első könyvtárosképző iskolájának megalapítását, amely eleinte a Madraszi Könyvtárosegyesület, később a Madraszi Egyetem égisze alatt működött. Ezt az intézményt 15 éven át vezette is; de később Banarashban, Delhiben és Bangalorban is oktatott – a szervezett képzési formákon túl hamarosan mindenhol érdeklődő tanítványok egész köre gyűlt köréje, akikkel hosszas beszélgetéseket folytatott, kutatásokat végzett otthonában is.

A könyvtár egész társadalomra, minden korosztályra, rétegre, csoportra kiterjedő „oktató” feladatának és saját élethivatásának felismerése indította arra, hogy – ahogyan egyik későbbi tanítványa visszaemlékezik rá¹⁵ – kitartó, pontos, szorgalmas és aszketikus munkával, mind önmaga, mind munkatársai elé magas követelményeket állítva a könyvtári tevékenységek egészére kiterjedően elméleti alapozást és a praxis számára jobb eljárásokat, technikákat és szervezeti kereteket adjon.

Hosszú és sokszínű életpályája során több nagykönyvtár vezetője és átszervezője, korszerűsítője volt, kiemelkedő szerepet játszott az indiai könyvtárügy és könyvtáros intézményrendszer (a képzés és a szakmai szervezetek) létrehozásában: átfogó fejlesztési tervek, különféle könyvtári szabványok és szabályzatok

elkészítése, több szakfolyóirat szerkesztése fűződik nevéhez. Részt vett számos indiai és nemzetközi (UNESCO, FID) szakmai bizottság munkájában, tanulmányutak, vendégprofesszori meghívások, kitüntetések és díjak fémjelzik munkásságát.

Az *Encyclopedia of library and information science* szócikke szerint¹⁶ Ranganathan 62 könyvvel és mintegy 1500 tanulmánnyal gazdagította a könyvtári szakirodalmat – nem számítva az indiai szabványokat és tervezeteket. Szakirodalmi tevékenysége nemcsak mennyiségében imponáló, tartalmi változatossága úgyszintén széles látókörű és átfogó „könyvtártudomány”-t művelő szerzőre vall.

Ranganathan katalógizáláselmélete integráns része könyvtárelméletének, melynek „ősváltozatát” angliai tanulmányai után visszatérve, a madraszi egyetemi könyvtárban töltött két évtized (1924–1944) kezdetén 1928-ban alkotta meg, és először 1931-ben publikálta¹⁷.

Londonban természetesen az angol-amerikai katalógizálási szabályzatot ismerte meg – Cutter „örökségét” – annak előnyeivel és hibáival együtt. De később – visszaemlékezve az ott elsajátítottakra és az alkalmazott tanítási (és tanulási) módszerekre – megállapította, hogy nem volt lehetőség a „hogyan”-ok és „miért”-ek megválaszolására, más szabályzatok és feldolgozási metódusok megismerésére és a szabályok rendszerként értelmezésére. Így amikor a madraszi könyvtár vezetésével megbízták, és hozzákezdett az átszervezéséhez, megreformálásához, tulajdonképpen szabad kezet kapott arra, hogy az „egész”-ben, a könyvtári szolgáltatások teljességében gondolkozva új munkamódszereket vezessen be és alkalmazzon – valamint ezzel párhuzamosan koherens teóriát alkosson. A szolgáltatási rendszer átalakításában – az olvasószolgálati, hangsúlyozottan a tájékoztatási munkát gyakorlatban is alaposan megismerve – el tudott szakadni a bibliotéka addigi hagyományaitól, valamint az olvasókról, keresési szokásaikról alkotott korábbi nézetektől. Ez is alapul szolgált az új (formai és tartalmi) feldolgozási szabályzat létrejöttéhez.

A tudományos munka módszertanának kidolgozásában segítette az is, hogy 1929-től oktatta is a katalógizálás tudományát. Elméletalkotás és metodikájának kimunkálása egyidejűleg lehetett tehát jelen a tevékenységében – 1931-es könyvében mindkettőről olvashatunk.

Az elméletalkotást, a (tudományos) megismerést Ranganathan végtelen spirálként fogta fel, amelyben – egészen leegyszerűsítve – az egyéni tapasztalatokból általánosítással empirikus törvények szűrhetők le, ezekből dedukcióval származtathatók a normatív alapelvek. Az újabb tapasztalatok megszerzése újraindítja e folyamatot, és így újabb megállapításokhoz vezet.

Ezt a gondolatmenetet követve elképzelése szerint a könyvtári munka átfogó elméleti alapozása három szintű „szabályozás” megalkotása és figyelembevétel alapján valósítható meg: törvények (laws), kánonok (canons) és alapelvek (principles) koherens rendszere segítségével. Mint ahogyan látható lesz, az egymást követő műveiben (és azok újabb és újabb kiadásaiban) mindig továbbdolgozta, bővítette, pontosította elméletét. Jelen tanulmány alapvetően a legkésőbbi – így legteljesebb és legletisztultabb – változat¹⁸ alapján készült, de utalásokat tartalmaz a korábbiaktól eltérő részleteknél.

- Az első szinten a *törvények* állnak, amelyek egy-egy szakterület – így pl. a könyvtártudomány – egészére vonatkoznak.
- Ezek egyes területeit, példának okáért a katalógizálást, a *kánonoknak* kell szabályozniuk; ezek sem írnak elő konkrét intézkedéseket, a megvalósítására

vonatkozó utasításokat, csak – jelen esetben – a katalógus használhatóságához elengedhetetlen általános iránymutatást adnak: tulajdonképpen az elérni kívánt célt, a katalógussal szemben támasztott elvárást határozzák meg, de nem foglalják magukban a cél eléréséhez szükséges eljárások részletezését.

- A harmadik szintet képezik az *alapelvek*, amelyek egy-egy konkrét kérdésre vagy feladatra vonatkoznak, például rekatalogizálásra.

Törvények

Ranganathan első munkáinak egyike a könyvtár társadalmi funkciójából kiindulva fogalmazza meg a könyvtártudomány (mindannyiunk által jól ismert) öt törvényét¹⁹:

1. *A könyvek elsősorban olvasásra vannak szánva.*
2. *Könyvet mindenkinek!*
3. *A ránk bízott könyvnek szerezzünk olvasót!*
4. *Kíméld az olvasó idejét!*
5. *A könyvtárat, növekvő szervezet lévén, ne kösd meg!*

(A fordítás *Dávid Antaltól* származik, aki 1937-ben – tudomásom szerint – magyarul elsőként tette közzé²⁰.)

A könyvtári állományt alkotó dokumentumtípusok körének bővülése és a szolgáltatási rendszer differenciálódása a törvények lényegén ugyan nem változtat, de némi átfogalmazás már Ranganathan életében is szükségessé vált: könyvek helyett dokumentumokról és olvasók helyett felhasználókról kellett beszélni – a számítógépek könyvtári alkalmazásának térhódításával pedig információról. (Az „ars poetica” időtállóságát mutatja, hogy modernizált változata²¹ a technikai–technológiai változásokból következően inkább szövegezésében, mint mondanivalójában, az elvi alapok tekintetében tartalmaz új elemeket.)

A híres öt törvényhez – a későbbi kiadásokban – azonban további általános normatív alapelvek kapcsolódnak, amelyek a fent megfogalmazottak ellátásánál, tehát a könyvtári munka egésze számára releváns általános érvényű szempontokat adnak. (Az egyes szempontok kifejtésénél a forrás és e tanulmány tárgyköre miatt a példák a katalogizálás tárgyköréből származnak.)

Az *értelmezés* törvénye (laws of interpretation) nagyrészt az indiai mímám-szá²² és njája²³ filozófiai iskolák rendszerén alapul. Ranganathan a feldolgozó munkára vonatkoztatva kijelenti, hogy a katalogizálási szabályok értelmezésének módszere megegyezik a törvényekével, „egy dokumentum által felvetett új katalogizálási kérdés megoldása a szabályok helyes értelmezésével lehetséges.”²⁴ Ha a különféle szintű elvek között ellentét feszül, szintén a szabályok értelmezése, esetleg – a jelentősen megváltozott körülmények között – újraalkotása hívható segítségül.

A katalogizálást illetőleg a *pártatlanság* törvénye (law of impartiality) kimondja, hogy a címfejbe kiemelhető két azonos típusú adat – legyen szó akár társszerzőkről akár sorozatcímekekről – azonos jogokat élveznek, tehát nem lehet önkényes döntéssel az egyiket előnyben részesíteni.

Az előbbi törvénnyel összefüggésben a *szimmetria* szabálya (law of symmetry) szerint az egymással kölcsönös kapcsolatban lévő elemek mindegyikének azonos súllyal kell szerepelnie a katalógusban.

A *takarékosság* elvét (law of parsimony) figyelembe véve a lehetséges alternatív megoldások közül mindig azt kell választani, amely az emberi, anyagi, materiális erőforrások és a feladat elvégzéséhez szükséges idő tekintetében a leggazdaságosabb megoldást jelenti. Ez a törvény sokszor összeütközésbe kerül a többi általános normatív alapelvvel, Ranganathan azonban kiemeli, hogy a könyvtárosság öt törvénye, tehát a szolgáltatás javára kell a vitás kérdésekben dönteni. Felmerül a melléktételeken regisztrálandó adatok körének kérdése a saját feldolgozás és a központilag készített cédulák (unit card) használatánál; ez természetesen az egész feldolgozási munkamenet megszervezésének eltérő metódusait is jelenti.

Kánonok

A könyvtárosság törvényei és a hozzájuk csatlakozó általános törvények implikációi – tehát azokból következnek – a kánonok. A katalógizálás kánonjai a normatív irányelvek, amelyek előírják katalógizálási szabályzat megszerkesztését, beleértve az egyes szabályok megfogalmazását, kodifikálását, a szabályok értelmezését (melynek következtében azok alkalmasak lesznek újabb, megváltozott feldolgozási esetek megoldására); valamint iránymutatást adnak a feldolgozó munkához²⁵. A *Theory of library catalogue* c. munkában Ranganathan hat kánont különített el (következetesség, relevancia, megbizonyosodás, folyamatosság, aktualitás, hathatóság elve). A *Classified catalogue code* 1964-es kiadásában kilenc kánon létezéséről tesz említést – új az azonosítás, a keresett rendsző és az összefüggés elve az credetihez képest –, de részletesen csak nyolcat mutat be. Itt már nem fejt ki a relevancia elvét. (Ezen azt érti, hogy a katalógustételeknek mindig céljuknak megfelelő – releváns – adatokat, és csak azokat kell tartalmazniuk, nem pedig a könyv adatainak összességét.²⁶) A relevancia elve így tulajdonképpen beleépült egyrészt a már korábban is megfogalmazott takarékoság törvényébe, másrészt kidolgozottabb és tágabb értelmezésben az összefüggés kánonába.

Talán az első, a *megbizonyosodás* elve (canon of ascertainibility) mutatja a legnagyobb eltérést az európai-amerikai gyakorlattól: kimondja, hogy csak a katalógizált dokumentum címdalán és egyéb oldalain található információk adhatják a formai katalógus tételeinek besorolási adatait és csak az ott szereplő formában. Abból, hogy Ranganathan a főtételek első besorolási adatát (a szerző nevét vagy a címet) sem egységesíti, az nyilvánul meg, hogy nem törekszik a szerzői életmű illetve a mű minden, a könyvtár állományában meglévő kiadásának egybegyűjtésére a katalógus egyetlen pontján²⁷, így egyértelmű, hogy nem fogadja el a párizsi alapelvekben foglalt második katalógusfunkciót.²⁸ Az adatok egységesítésével – tehát a dokumentumon szereplő változattól való eltéréssel – szemben e törvények és irányelvek megfogalmazója a könyvek címdalának és előzékeinek nemzetközi szabvánnyal történő szabályozását tartaná fontosnak, így a katalógizáló nem is kényszerülhetne külső adatok felhasználására.

Ranganathan a *hathatósságon* (canon of prepotence) a címfejnek azon képességét érti, hogy amennyire csak lehet, meghatározza a leírás katalóguson belüli helyét; így a címfejnek vagy formájának helytelen megválasztása a könyv (dokumentum) megtalálhatóságát veszélyezteti vagy teszi lehetetlenné. A több szóból álló besorolási adatokból azon elemet kell rendszóként kiemelni, amelyik hathatósabban határozza meg a betűrendi helyet – ezzel indokolható a modern névhasználatnál a családnév és nem az egyéni név rendszóvá emelése. Amennyiben a címfej önállóan erre nem alkalmas, a leírás többi részének kell a szükséges adatokat tartalmaznia.

Az *azonosítás* elve (canon of individualisation) szintén a címfejben használt adatok formájára vonatkozik: az adott entitás pontos azonosítására nem alkalmas neveket (például az azonos nevű szerzőket) elegendő és megfelelő kiegészítő adattal kell ellátni.

A *keresett rendszó* elve (canon of sought-heading) tulajdonképpen megegyezik az európai-amerikai katalogizálás-elméletben a felhasználó igényeinek figyelembevételével²⁹. Az a különbség a két megközelítés között azonban természetesen megvan, hogy míg a „nyugati” felfogásban az olvasói igények figyelembevétele a szabályalkotás során játszik jelentős szerepet, addig Ranganathan értelmezésében ez a tájékoztatásban és a könyvkiválasztásban való gyakorlat során kifejlesztett egyéni képességen múlik. Ehhez a kánonhoz kapcsolódóan tér ki arra, hogy egyazon műnek más-más formai adatokat magukon hordozó kiadásai a megbizonyosodás elvéből következően mindig saját ismérveik alatt regisztrálандók, de az olvasók érdekének figyelembevétele megköveteli, hogy a közöttük lévő kapcsolatokat a leírások megjegyzésben jelöljék. Ezzel a mű egyes kiadásainak összekötését megvalósítja ugyan, azt a párizsi nemzetközi katalogizálási konferencián elfogadott katalógusfunkciót azonban, amely a mű egységesített cím alatti egybegyűjtését teszi kötelezővé, nem építi be (nem fogadja el?).

A Classified catalogue code 1964-es kiadásában olvasható, hogy az 1938-ban napvilágot látott első kiadásban még csak „tárgyi besorolás- és lánceljárás (vagy láncolás)”-ként (subject heading and chain procedure) szerepelt ez az elv. Ranganathan megítélése szerint a lánceljárás kimunkálatlansága tehető felelőssé azért, hogy az 1952-es kiadásban már szereplő keresett rendszó elvének kodifikálása szükségessé vált.³⁰

Katalogizálási kánonjai közül talán a legérdekesebb és a könyvtár egész működésének „szövegösszefüggéseit” leginkább kifejező az *összefüggés* elve (canon of context). A katalogizálási szabályzatok megalkotásakor tekintetbe kell venni a könyvtermelés szempontjait, a könyvek és a katalógus céljait, a könyvtár szolgáltatási rendszerét és strukturális felépítését, a meglévő és tervezett bibliográfiai apparátust, annak szerkezetét, és mindezek változásainak nyomon követése mellett időről időre javítani kell rajtuk.

Ranganathan gondolatmenete abból indul ki, hogy a kéziratok, tehát unikális dokumentumok leírása szükségszerűen minden formai ismérvre (is) ki kell, hogy terjedjen, de már az ősnymtatványok formai feldolgozásánál teret lehet engedni a takarékoság elvének – így bizonyos jegyek már nem relevánsak (vagy értelmezhetők), más jegyek állandó regisztrálása pedig ugyancsak egyre kevesebb súlyt kaphat. Az évszázadok során nemcsak a könyvek előállításában történetek változások, hanem a könyv formájában, a címdoldal kinézetében, adataiban is.

A másik fontos környezeti változás a szabadpolcos rendszer megjelenése volt: a zárt raktári rendszer esetében a katalógus – mindamellet, hogy összekötő kapocs olvasó és könyve között – el is választja őket egymástól, ezért például a terjedelmi adatok és a kiadó nevének felvétele úgyszintén fontos információkkal látja el a keresőt. (Nem így a kiadó székhelye, mely a megfelelő olvasnivaló kiválasztásában nem játszik igazán döntő szerepet.) A szabadpolcos könyvtárban – Ranganathan nézetei szerint – a könyv alapvető azonosító ismérvein túli egyéb jellemzők regisztrálása ellentétes a takarékoság elvével, mivel maga a polcon lévő állományelem, a könyv jellemzi önmagát. Természetesen nem vonatkozik ez a nemzeti bibliográfiákra és a „nagykönyvtárak” katalógusaira.

Meglehetősen provokatívnak tűnhetett (és még tűnhet ma is) az a kijelentése, hogy a kurrens könyvek várható könyvtári fizikai és tartalmi szempontú élettartama tíz év. Ha egy bibliotéka (nem nemzeti vagy nagy tudományos könyvtárról van szó) tovább is megőrzi a könyveket, vagy azért marasztalható el, mert ez idő alatt a könyv tartalmában elavulttá vált, és így további szolgáltatása a társadalomra nézve káros, vagy azért, mert nem használtatta eleget, és ekkor nem látta el a könyvtárosság öt törvényében foglalt feladatait. Ezért még az információtartalmukban halhatatlan, maradandó értékű köteteket is időről időre inkább újabb kiadásokra kell lecserélni. (A tartalom elavulására megállapított tíz év nagyjából összecseng a bibliometriai vizsgálatok eredményeivel.)

A tudományos kutatás módszerei és a (nemzetközi) bibliográfiai együttműködések, az egyre differenciáltabb bibliográfiai tájékoztatási eszközrendszer létrejötte is hatással kell, hogy legyen az egyedi könyvtárak gyakorlatára és a nemzeti, illetve országok közötti egyeztetésre.

Az *állandóság* (canon of permanence) és az *aktualitás* elve (canon of currency) ugyanarra a jelenségre utal a formai és a tartalmi katalogizálás területén, nevezetesen a címfej adatának megváltozására. A (személy-, testületi és földrajzi) nevek esetében az állandóság azt jelenti, hogy az egymástól eltérő vagy később megjelent névvariációk nem változtathatják meg a már katalógusban szereplő változatokat. Ezek között keresztutalások („lásd még” utalások) teremtik meg a kapcsolatot – tehát a szerző teljes életműve az utalások mentén szóródik szét a katalógus egészében, amint ez a megbizonyosodás kánonjából következik. Ugyanezt a tartalomra utaló kifejezések viszonylatában az aktualitás elve ellentétes módon szabályozza: a dokumentum tartalmának tükrözésére használt megjelölések bármilyen okból történő megváltozásakor, például új terminus technicus kialakulásakor az eddig használt kifejezést le kell cserélni. A két ellentétes irányelv közötti határ tehát a besorolási adat típusa szerint vonható meg. Nem minden szempontból érthető, hogy a tartalmi egység, egy kérdéskör irodalmának egybentartása miért élvez elsőbbséget a szerzői oeuvre-rel szemben, holott ezek Cutternál az angol-amerikai szabályzat elméleti megalapozásában egyenrangú alapfeladatok.

Utolsó kánonként szerepel az *egyöntetűség* elve (canon of consistence), amely a katalóguson belüli állandó logikai felépítésre – például a főtétel első besorolási adatának megválasztása –, az adatok felvételére és írásmódjára, valamint a formai kivittelezés azonosságára hívja fel a figyelmet. Ezen elv megfogalmazása a Londonban megismert szabályzat következetlenségeire – leginkább a testületi szerzőség nehezen áttekinthető és helyenként zavaros szabályozására – mutat rá.³¹

Alapelvek

Ranganathan könyvtárelméletében a harmadik szintű elvi szabályozást az alapelvek jelentik. Speciálisan a katalogizálásra vonatkozóan a helyi variációk szükségességét (principle of local variation) és az úgynevezett ozmózis³² módszert (principle of osmosis) definiálja.

A *helyi variációk* alapján már a szabványalkotásban az összefüggés elvéhez (kánonához) igazodva el kell különíteni a nemzetközi, nemzeti, (többnyelvű országban indokolható és elengedhetetlen) nyelvi és helyi használatra létrehozott variánsokat, amelyek természetesen nem állhatnak ellentétben az általánosabb elvekkel, csak egy-egy részterület szabályozására terjedhetnek ki, és a magasabb hierarchiaszinten álló katalogizálási szabályzat kiegészítéseként kell őket értelmezni. (Ez az irányelv érvényesült a XX. század első felének amerikai és európai szabályzatainál, és érvényesül ma, az ISBD korában is.)

Ozmózison Ranganathan a rekatalogizálásnak (az egységesítési törekvések egyik legnagyobb gátló tényezőjének) azt a módját érti, amely nem terjed ki a teljes könyvtári állományra: a nem kurrens gyűjteményrész megmarad a régi (és lezárt) katalógusban, az új beszerzéseket³³ viszont már az új szabályzat szerinti katalógusba kell feldolgozni, és a régebbi állomány használt – a kölcsönzésből visszaérkezett – részét apránként „át kell szivároztatni” ebbe a nyilvántartásba. Az ily módon állományelemzéssel összekötött rekatalogizálás Ranganathan szerint viszonylag rövid időre jelent valóban nagy többletmegetterhelést, a későbbiekben egyre csökkenő mértékben veszi igénybe a bibliotéka emberi és anyagi erőforrásait.

Ranganathan törvényeinek és az ezekből következő kánonoknak és alapelveknek az áttekintése nyomán kiviláglik, hogy megalkotójuk munkája során ötvözte a származása okán ráörököltetett „keleti” vonásokat, a tanulmányai során és érdeklődésének, elkötelezettségének köszönhetően összegyűjtött szakmai tudást, a megismert amerikai-európai gondolatrendszert, és mindezen gyökerekből táplálkozva a könyvtári munka teljességének elvi alapjait rendezte koherens, egymással és a környezet változásaival összhangban lévő feladatok, munkafolyamatok rendszerévé. Mindez akkor is igaz, ha nem is fogadta el mindenben az éppen standardizálódó, a „nyugati” könyvtárosság számára meghatározó párizsi alapelveket. Bár az ISBD szabványcsalád kidolgozásának idején és ma – az ISBD alapú szabványokat alkalmazva – ez kissé furcsának tűnik, de Ranganathan könyvtár-konceptiója – teljes elméletalkotó tevékenységének komplexitása és belső logikája miatt – nem pusztán tudománytörténeti szempontból érdemel figyelmet a harmadik évezred könyvtárosai részéről.

JEGYZETEK

- 1 Budapest : Országos Könyvtárügyi Tanács : Budapesti Egyetemi Könyvtár, 1959. 12. p. Ranganathan katalogizálási alapelveinek ismertetésénél – ha külön nem jelölöm – Domanovszky Ákos megnevezéseit használom fel. Vö. Uo. 12–13. p.
- 2 Ranganathan osztályozáselmélete ismertebb hazánkban; a könyvtárosképzésben használt jegyzeteken túl – az újabb szakirodalomban – olvashatunk róla az új Könyv-

- tárosok kézikönyvében (Horváth Tibor – Sütő Péter : A fazettás osztályozás. In: Könyvtárosok kézikönyve / szerk. Horváth Tibor, Papp István. 2. köt. Budapest : Osiris, 2001. 88–95. p.) és az Ungváry Rudolf és Orbán Éva szerkesztésében napvilágot látott *Osztályozás és információkeresés* című munkában (Shiyali Ramamrita Ranganathan (1892–1972). In: *Osztályozás és információkeresés / Ungváry Rudolf, Orbán Éva*. 1. köt. Budapest : OSZK, 2001. 73–125. p.).
- 3 *Cataloging rules : Author and title entries / compiled by Committees of Library Association and of the American Library Association*. English edition. London : LA, 1908. és ugyanez: American edition. Chicago : ALA, 1908.
  - 4 *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preußischen Bibliotheken*. Berlin : Behrend, 1909.
  - 5 Cutter, C. A. : *Rules for a dictionary catalog*. 4. edition. 1904. 12. p.
  - 6 Cutter szabályzatában is a „könyv” szó szerepel; a katalogizáláselméletben Domonvöszky Ákos különítette el igazán egyértelműen és elvi alapokon nyugvón a „könyv”-et (fizikai egységet) és a „mű”-vet (a több könyvben – értsd kiadásban, változatban – is manifestálódható tartalmat).
  - 7 Vö. Verona, Eva : *Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles*. Annotated edition. London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971. 6. p.; a párizsi tervezet szövege magyarul is olvasható: A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia. In: *Könyvtári Figyelő*, 1962. 1. 1–8. p.
  - 8 Cutter, C. A. : *Rules for a dictionary catalog*. 4. ed. 1904. 12. p. 3/G. pont.
  - 9 Vö. Löffler, Karl : *Einführung in die Katalogkunde*. Leipzig : Hiersemann, 1935. 28. p.
  - 10 Vö. Kaiser, Rudolf : *Die Katalogisierung*. In: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft / Hrsg. von Fritz Milkau*. Bd. 2. Leipzig : Harrassowitz, 1933. 240. p.
  - 11 *Manuel de répertoire bibliographique universelle*. Bruxelles ; Paris ; Zurich, 1905.
  - 12 Vö. Gulyás Pál : *A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1906. 337. p.
  - 13 Ranganathan életrajzi adatainak, pályája legfontosabb állomásainak forrása: *Encyclopedia of library and information science*. Vol. 25. New York : Dekker, 1978. 58–86. p.
  - 14 Szanszkrit nyelvű indiai eposz, amely a Kr. e. első évezred közepe tájától alakult, végleges formáját a Kr. u. IV. században nyerte el; 'A nagy Bháráta-háború' történetét dolgozza fel, de számos, a történehez szorosan nem tartozó betétet is tartalmaz. Így a mű egésze a hinduk számára nemcsak historikus eposz, hanem törvénykönyv és szentírás is. Vö. *Világirodalmi lexikon*. 7. kötet. Budapest : Akadémiai K., 1982. 586–587. p.
  - 15 Vö. Kaula, P. N. : *Ranganathan : A study*. In: *Library science today : Ranganathan Festschrift*. Vol. 1. London : Asia Publishing House, 1965. 649–676. p.
  - 16 *Encyclopedia of library and information science*. Vol. 25. New York : Dekker, 1978. 81–83., 85. p.
  - 17 *Ranganathan : Five laws of library science*. 1. edition. Madras : The Madras Library Association, 1931. E mű második kiadása: London : Blunt, 1957; harmadik: London : Asia Publishing House, 1963. A könyvtárosság öt törvényét azonban többször is közzétette. pl.: *Theory of library catalogue* (Madras : Tha Madras Library Association ; London : Goldston, 1938); *Classified catalogue code* (első kiadása: Madras : The Madras Library Association, 1934; későbbi fontosabb kiadásai: 1938, 1951 és 1964), valamint a *Heading and canons : A comparative study of five catalogue codes* (Madras : Viswanathan ; London : Blunt, 1955) című munkáiban is.
  - 18 Vö. *Ranganathan : Classified catalogue code*. 5. ed. London : Asia Publishing House, 1964. 17–78. p.

- 19 Ranganathan, S. R. : Five laws of library science. 1. cd. 1931. (A törvények megfogalmazása a madraszi egyetemi könyvtárban történt még 1928-ban.)
- 20 Dávid Antal : Gyakorlati könyvtáran. In: Könyvtári előadások. Budapest, 1937. 2. fejezet. 1–2. p.
- 21 Gorman, Michael : A könyvtárosság öt új törvénye. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1996. 7/8. 288–289. p.
- 22 A mímámszá szanszkrit szó, jelentése: kutatás, gondolkodás; ind ortodox filozófiai és exegetikai rendszer, leginkább védikus szövegek elemzésével és értelmezésével foglalkozik. Vö. Magyar nagylexikon. 13. kötet. Budapest : Magyar Nagylexikon Kiadó, 2001. 154. p.
- 23 A njája szanszkrit szó, jelentése: módszer, szabály, törvény; hindu ortodox filozófiai vallási rendszer, „fő témája az ismeretelmélet, a logika ill. a vitakozás alapelvei. Négy helyes megismerési formát fogad el: tapasztalat, következtetés, összehasonlítás, hagyomány.” Vö. Magyar nagylexikon. 13. kötet. Budapest : Magyar Nagylexikon Kiadó, 2001. 808–809. p.
- 24 Ranganathan : Classified catalogue code. 1964. 59. p.
- 25 Vö. Ranganathan : Classified catalogue code. 1964. 33. p.
- 26 Vö. Ranganathan : Theory of library catalogue. Madras : The Madras Library Association ; London : Goldston, 1938. 61–62. p.
- 27 Vö. Domanovszky : A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző. 1959. 13. p.
- 28 Ranganathan életrajzából kiderül, hogy részt vett az 1961-es párizsi nemzetközi katalógizálási konferencián, így az 1964-ben megjelent könyvébe lett volna lehetősége integrálni az ott elfogadott alapelveket. Vö. Encyclopedia of library and information science. Vol. 25. 80. p.
- 29 Vö. Domanovszky : A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző. 1959. 7., 25–27. p. és a tétel érvényességének alapos leszűkítése: 31–37. p.
Domanovszky Ákos munkájában élesen elkülöníti a katalógushasználók két csoportját: az olvasók igényeit, elvárásait szolgálni kell (nem gondolkodásmódjuk leképezésével a katalógusban, hanem logikus, átlátható, hézagmentes szabályalkotással és szabálykövetéssel a katalógus szerkesztése során), a könyvtárosoknak viszont ismerniük kell a katalógizálási szabályokat, így az ő igényeik figyelembevétele nem is releváns kérdés.
- 30 Ranganathan : Classified catalogue code. 1964. 46. p.
- 31 Vö. Ranganathan : Classified catalogue code. 1964. 54. p.
- 32 Vö. Rác Aranka, N. : A katalógizálási szabályok nemzetközi egysége felé. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1958. Budapest : OSZK, 1959. 131. p.
- 33 Rác Aranka röviden kitér Ranganathan osmosis módszerére, de a kifejezés lefordítására nem vállalkozik. Az 'osmosis' szó szótári jelentése 'átszivárgás', ami valóban furcsának tűnik, de Ranganathan elképzelését mégis tükrözi.
Ranganathan egyértelműen a beszerzés ideje alapján határol el; a szakmai viták során másik megoldásként felvetődött, hogy az új szabvány hatályba lépése után megjelent dokumentumokat utalja az új katalógizálási szabvány hatálya alá. Ranganathan elgondolása azzal indokolható, hogy az új beszerzések tudatos és átgondolt állománygyarapítás mellett akkor is a kurrens gyűjteményrészbe kerülnek, ha valamely régebben megjelent dokumentum retrospektív beszerzés keretében került a könyvtárba.